

ОДНОС „ПЕРИФЕРИЈЕ“ И „ЦЕНТРА“ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 18. И 19. ВИЈЕКА

У огледу је анализиран специфичан однос „периферије“ и „центра“ у новој српској књижевности (18. и 19. вијек), који је био условљен историјским околностима и чињеницом да је главнина српског националног простора била у саставу других државних творевина (Османско царство, Аустроугарска монархија, Млетачка република), те да је тек од почетка 19. вијека започет процес ослобађања српског народа и конституисања нове српске државности, језика и књижевности.

Због свега тога у српској књижевности 18. и прве половине 19. вијека и не постоји један доминантни центар, већ више центара из којих су дјеловали српски писци (Беч, Пешта, Венеција, Нови Сад, Цетиње, Дубровник, Сарајево, Мостар, Ниш, Скопље), а тек у другој половини 19. вијека, Београд преузима улогу књижевног и културног центра. Због свега тога, српски писци из рубних дијелова српског народа (Херцеговина, Босна, Далмација, Бока Которска, Славонија, Банат, Македонија), као и они који су из ових покрајина, али и из Србије и Београда, ишли на школовање у Пешту, Беч, Венецију, Трст, Париз, Праг, Братиславу, Темишвар, Кијев, Петербург и Москву, снажно дјелују на конституисање нове српске књижевности (просвјетитељство, сентиментализам, романтизам, реализам, модерна).

Кључне ријечи: српска књижевност, српска култура, периферија, центар, поезика, жанрови, књижевна историја.

Специфичан однос „периферије“ и „центра“ у новој српској књижевности (18. и 19. вијек), био је условљен историјским околностима и чињеницом да је главнина српског националног простора била у саставу других државних творевина (Османско царство, Аустроугарска монархија, Млетачка република), те да је тек од почетка 19. вијека започет процес ослобађања српског народа и конституисања српске државности, језика и књижевности,

¹ goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs.

захваљујући којима се „центар српске духовне активности који је до краја 18. века био у Бечу, потом до пред 1848. у Пешти, помиче ка југу и прелази у Нови Сад“ /Скерлић, 1997: 191/.

Због свега тога, у српској књижевности и култури 18. и прве половине 19. вијека, и не постоји један доминантни центар, већ више центара из којих су дјеловали српски писци (Беч, Пешта, Венеција, Нови Сад, Сремски Карловци, Панчево, Сомбор, Темишвар, Вршац, Сегедин, Цетиње, Дубровник, Сарајево, Мостар, Ниш, Скопље), а тек у другој половини 19. вијека, Београд преузима улогу књижевног и културног центра. Због свега тога, српски писци из рубних дијелова српског народа (Херцеговина, Босна, Далмација, Бока Которска, Славонија, Банат, Македонија), као и они који су из ових покрајина, али и из Србије и Београда, ишли на школовање у Пешту, Беч, Венецију, Трст, Париз, Праг, Братиславу, Темишвар, Кијев, Петербург и Москву, снажно дјелују на конституисање нове српске књижевности (барок, просвјетитељство, класицизам, сентиментализам, романтизам, реализам, модерна). У наведеном раздобљу „српске књиге штампају се и у Бечу, Будиму, Пешти, у Халеу и у Русији“ /Павић, 1983: 34/. Оно што је српске писце тога времена и на тим просторима окупљало у јединствену књижевну и поетичку цјелину, „јесте стварање на српском језику и снажно осјећање припадности српском народу, те заступање идеје о интегралној националној свијести“ /Максимовић, 2013: 8/.

Живот тадашње српске књижевности није заснован само на односу прошлости и садашњости, на укрштању поезика и на разноликости жанрова, на креативном прожимању књижевности и других умјетности, већ подједнаку важност за динамику књижевног обликовања има и однос „периферије“ и „центра“. „Унутрашњој потреби наше књижевности да комуницира са светом прилагођавало се и функционисање српских културних центара у разним временима наше историје“ /Деретић, 1997: 362/. Пресудна је у томе улога Доситеја Обрадовића и Вука Стефановића Караџића, али и бројних других писаца тога времена (Захарије Орфелин, Јован Рајић, Павле Соларић, Сима Милутиновић Сарајлија, Милован Видаковић, Јован Стерија Поповић, Петар Други Петровић Његош, Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац, Војислав Илић, Петар Кочић, Бора Станковић, Иво Ћипико).

Дјелотворан утицај „периферије“ на оно што се збивало у конституисању „центра“ нове српске књижевности снажно је испољен и у процесу ослобођења српског народа и конституисања српске државности у току 19. вијека. Природно је да се због свега тога „центар“ српске књижевности и културе премјестио седамдесетих година 19. вијека у Београд /Деретић, 1997: 363/, као престоницу српске матичне државе, али да су у снажном садејству наставили да постоје и други покрајински центри српске књижевности и културе (Нови Сад, Цетиње, Сарајево, Мостар, Дубровник, За-

дар, Бања Лука, Ниш, Скопље), настављајући да тиме на креативан начин обогаћују однос „периферије“ и „центра“ у новој српској књижевности. Све то само потврђује да је у том раздобљу „полицентризам српске књижевности био изразит, чак очигледнији (услед разноврснијег организовања), него у епоси романтизма“ /Иванић, 1996: 152/.

Тај узајамно корисни и дјелотворни однос „периферије“ и „центра“ нарочито је препознатљив у равни књижевне периодике. Српски књижевни часописи и календари практично настају у расејању, у заграничним областима српског народа: *Славено-сербски магазин*, под уредништвом Захарија Орфелина, у Венецији 1768. године, а *Сербски летописи*, под уредништвом Георгија Магарашевића, у Пешти 1824. У сличну раван, због важног књижевног додатка, можемо поставити и *Новине сербске*, које су у Бечу покренули Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић 1813. године, а излазиле су све до 1822. године. „Једва да је било тадашњег српског књижевника који није штампао неки свој рад као додатак *Новинама сербским*“ /Чурчић, 1971: 375/, а између осталог, 1815. године ту је објављена Вукова рецензија Видаковићевевог романа *Усамљени јуноша*. Касније ће ту традицију заграничних српских часописа успјешно наставити *Српска зора*, која је излазила у Бечу од 1876. до 1881. године под уредништвом Тодора Стевановића Виловског.

Тек након тога периодичне публикације јављају се и у српским центрима, попут *Српско-далматинског магазина*, под уредништвом Божидара Петрановића, а касније и Ђорђа Николајевића и Герасима Петрановића, у Сплиту, од 1836. до 1873. године. Средина и поготово друга половина 19. вијека, представљаће вријеме пуног процвата српске књижевне штампе.

Без премца је у том погледу Нови Сад, који је, уз Београд, представљао најснажнији културни и књижевни центар, јер је у њему излазило више запажених часописа. Издвајамо преименовани *Српски летопис*, који је постао *Летопис Матице српске* (од 1873. године), а уређивали су га Антоније Хацић, Јован Бошковић и Милан Савић. Важно место припада и часопису *Матица*, који је уређивао Антоније Хацић, од 1866. до 1870. године. У посљедњој трећини 19. и на почетку 20. вијека, издвајају се три часописа: *Јавор*, који је уређивао Илија Огњановић Абуказемод 1874. до 1893. године, затим *Стражилово*, који су уређивали Јован Грчић и Милан Савић, те *Бранково коло*, које је у Сремским Карловцима уређивао Павле Марковић Адамов, од 1895. до 1914. године.

Истовремено, у Београду излазе часописи попут *Отаџбине*, коју је покренуо и уређивао Владан Ђорђевић (са прекидима од 1875. до 1892. године). Затим часопис *Коло*, под уредништвом Данила А. Живаљевића (од 1889. до 1890. и 1901. до 1903. године). Часопис *Звезда* под уредништвом Јанка Веселиновића (у току 1894. године, а затим од 1898. до 1901. године), те часопис *Српски преглед*, под уредништвом Љубомира Недића (у току

1895. године), све до *Српског књижевног гласника*, који је покренут 1901. године, под уредништвом Богдана Поповића.

И у другим српским центрима појавиће се важни часописи. Упечатљив примјер проналазимо на Цетињу, као тадашњој другој српској престоници, јер су у њему излазила неколика важна књижевна часописа тога времена: *Црногорка*, под уредништвом Јована Поповића, 1884. и 1885. године, затим часопис *Зета*, под уредништвом Филипа Ковачевића, у току 1885. године, те *Нова Зета*, под уредништвом Лазара Томановића, 1889–1891. године. У Дубровнику је покренут часопис *Словинац*, а уређивао га је Луко Зоре 1878–84. године. У Сарајеву под уредништвом Николе Т. Кашиковића излази *Босанска вила* 1885–1914. У Мостару излази *Зора*, 1896–1901. године, под уредништвом Алексе Шантића и Светозара Ћоровића. У Нишу је покренут часопис *Слава* 1886. године, под уредништвом Миливоја Башића, док у Боки Которској Дионисије Миковић покреће и уређује *Српски магазин* 1896. и 1897. године.

Заједничка вриједност свих наведених публикација, независно од тога да ли су уређивани у заграничним просторима (Венеција, Беч, Пешта), или у српским покрајинама (Босна, Бока Которска, Херцеговина, Дубровник, Далмација, Црна Гора, Јужна Србија), или опет у Београду, као књижевном центру, јесте у томе што су били засновани на идеји интегралног српства, те што су подједнако водили рачуна о локалном (завичајном), али и свеопштем српском јединству. Отуда су писци из Београда и централне Србије били заступљени као аутори у заграничним и покрајинским гласилима (карактеристичан је примјер Лазе К. Лазаревића, који је у бечкој *Српској зори*, објавио 1879. године прву своју приповијетку *Први пут са оцем на јутрење*, додуше под другачијим насловом *Звона са цркве Н.*), као што су и аутори из различитих српских крајева објављивали у београдској штампи (Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац). Као најљепши примјер, наводимо податак да је Ђура Јакшић гласовиту пјесму *Отаџбина* објавио у првом броју тада новопокреног часописа *Отаџбина* 1875. године, као и то да је приповијетка Симе Матавуља *Поварета* објављена у првом броју *Српског књижевног гласника* 1901. године.

Посебну димензију односа „периферије“ и „центра“ успоставиће писци епохе реализма, попут Стевана Сремца (1855–1906) и Симе Матавуља (1852–1908), који су у својим приповијеткама и романима умјетничку слику свијета подједнако темељили на приказивању људи, прилика и догађаја у различитим српским крајевима. „Регионалност у делима српских реалиста изражена је разликама у амбијенту, менталитету и сензибилитету ликова датих у књижевним делима“ /Вученов, 1981: 47/.

Стеван Сремац у средиште пажње поставља ужи завичајни простор Бачке и роднога града Сенте (*Пон Ђура и пон Спира*), али и простор града Ниша и јужне Србије, као и Београда у којима је живио и радио у једном

важном периоду постојања. У Нишу је живио од 1879. до 1881. године, потом је двије године радио у Пироту (1881–1883), па поновно у Нишу од 1883. до 1892. године. У Београду је живио и радио од 1892. до 1906. године. Захваљујући томе, написао је више важних дјела из нишког и јужносрбијанског живота. Издавајмо *Ивкову славу*, *Зону Замфирову*, *Ибиш-агу*, *Путујуће друштво* и сл. Из београдског живота и са простора шумадијске Србије, издавајмо приповијетке *Кир Герас*, *Чесна старина*, *Идеал*, *Капетан Марјан*; издавајмо романе *Лимунација на селу* и *Вукадин*.

Симо Матавуљ је у томе био још разноврснији, тако да је практично укључио у српску књижевност четири српска простора: родни град Шибеник и ужи завичај Далмације, Херцег Нови и Боку Которску (у којима је живио 1874–1881), Цетиње и Црну Гору (у којима је живио од 1881–1889), те Београд и Србију (у којима је живио од 1889. до 1908. године). Из далматинског живота издавајмо бројна дјела. Најприје роман *Бакоња фра Брне*, а затим и приповијетке: *Пилипенда*, *Поварета*, *Ђукан Скакавац*, *Ошкопац* и *Била*, *Нашљедство*, *Пошљедњи витезови* и сл. Из бокелског живота доминирају приповијетке: *Бодулица*, *Нови свијет у старом Розопеку*, *Догађаји у сеоцу*, *Љубав није шала ни у Ребесињу* и слично, али и запажену путописно-етнографску студију *Бока и Бокелји*. Из црногорског живота издавајмо романе: *Ускок*, *Десет година у Мавританији*, као и приповијетке: *Света освета*, *Учини као Страхинић* и слично. Београдски простор обухваћен је у приповијеткама Симе Матавуља које су објављене у двије збирке: *Из београдског живота* (1891) и *Београдске приче* (1908).

Сличној динамичној енергији у односу „периферије“ и „центра“ у српској књижевности, допринијеће и бројни писци који су тематски били регионално усмјерени. Издавајмо Јакова Игњатовића (Сентандреја и јужна Угарска), Илију Огњановића Абуказема (Нови Сад), Павла Марковића Адамова (Срем), Стефана Митрова Љубишу (Црна Гора и Бока Которска, Паштровићи и јужно приморје), Милована Глишића (западна Србија), Јанка Веселиновића (Мачва), Светолика Ранковића (Шумадија и Београд), Павла Марковића Адамова (Срем), Светозара Ћоровића (Мостар и Херцеговина), Илију Вукићевића (Врање и јужна Србија), Петра Кочића (Босанска Крајина), Бору Станковића (Врање), Ива Ћипика (Далмација и острва).

Нису само прозни писци предњачили у томе, него су и пјесници доприносили тематској разноврсности и креативном односу „периферије“ и „центра“. Важно је поменути Симу Милутиновића Сарајлију (1891–1848) и Петра II Петровића Његоша (1813–1851), који у свом пјесништву тематизују поднебље Црне Горе, Боке Которске и Херцеговине. Помињемо и Бранка Радичевића (1824–1853), а посебно његов лирски спјев *Ђачки раста-нак* (1844), у којем је тематизовао Сремске Карловце и Стражилово. Ипак, без премца су у 19. вијеку у свему томе били Ђура Јакшић (1832–1878) и Војислав Илић (1860–1894), јер се у њиховој лирици појављују и веома упе-

чатљиви мотиви из унутрашњости или са периферије српских духовних и етничких простора.

Јакшић пјева о поднебљима која је најбоље познавао: о родном Банату, о Београду, о Браничеву и источној Србији; те о просторима за која је држао да су веома важна за судбину српског народа: о Херцеговини и Косову. Издавајемо пјесме из браничевског поднебља и са простора источне Србије: *Пут у Горњак* (1857), *Ноћ у Горњаку* (1857), *На ноћишту* (1857), *Поноћ* (1866), *На Липару* (1866); а затим и пјесме о Београду: *Врачар* (1858), *На Врачару* (1875).

Широк је распон лирске тематизације српских простора који нам нуди Војислав Илић: Шајкашка, јужна Србија и Македонија, Солун и Егејска Македонија, Косово, Дунав и источна Србија, Босна и западна Србија. Полазимо од пишневог родног Београда и пјесме *Над Београдом* (1880), а затим издавајемо пјесме о планини Рудник и Таковском крају: *Маскенбал на Руднику* (1887), *Пећина на Руднику* (1887), *Мисли једног малога Калађевчанина при погледу на 'залазеће сунце'* (1887); пјесме у којима је тематизована јужна Србија и Македонија, са Солуном и Егејским поднебљем: *На Вардару* (1889), *На мору Јејејскоме* (1889), *На гробу војводе Дојчина у Солуну* (1889), *Вековни стражар* (1890), *Јутро на Хисару код Лесковца* (1890); пјесме о Косову: *Косовски соколови* (1889), *На прославу косовске петстогодишњице* (1889), *Муратово тулбе* (1893). Међу пјесмама са дунавском тематиком издавајемо антологијску *Елегију на развалинама куле Северове* (1892), а међу босанским и западносрбијанским темама издавајемо пјесме: *На Дрини* (1882), *Суморни дан* (1886), *на Тичару* (1886).

Сличну улогу у успостављању динамичног односа између „периферије“ и „центра“, имала је у 18. и 19. вијеку и усмена народна књижевност, а њене трагове проналазимо у свим тадашњим дијеловима српског народа: „у приморским градовима (упоредо с бугарштицама и осмерачким епским песмама); затим међу муслиманима југословенског порекла (*Хасанагиница*); код католичких фратара (Качић Миошић) и наших граничара у Аустрији (*Ерлангенски рукопис*)“ /Поповић, 1985: 11/. Нарочито је то добило снажан израз у Вуковим збиркама народних умотворина, у којима се појављују пјевачи и казивачи из свих српских крајева (Тешан Подруговић, Филип Вишњић, Старац Милија, Старац Рашко, слијепа Живана, слијепа Јеца, сљевица из Гргуревацаи други), а самим тим у њиховим пјесмама и другим усменим жанровима појављује се тематизација догађаја (Косовски бој, Први српски устанак, хајдучко-ускочке борбе) и јунака (Лазар Хребелановић, Милош Обилић, Југовићи, Војиновићи, Марко Краљевић, Иван Косанчић, Милан Топлица, Старина Новак, Стари Вујадин, Стојан Јанковић, Болани Дојчин, Карађорђе Петровић, Илија Бирчанин и други) из различитих српских крајева (Косово, Шумадија, западна Србија, Херцеговина, Далмација, Банат и Срем, Босна, Црна Гора, Бока Которска, Солун и Прилеп, Македо-

нија и слично). Захваљујући свему томе, „већ током 18. века народна епика постала је кохезиона сила српске нације, а на почетку наредног столећа наметнула се као *централна национална литература*“ /Поповић, 1985: 13/.

Расправа о односу „периферије“ и „центра“ у српској књижевности 18. и 19. вијека указује на то да су путеви националне књижевности и културе вишесмјерни и да нису били усмејерени само од „центра“ према „периферији“, од матице према крајевима, него да су веома често управо из рубних српских покрајина, а затим још више и из других европских центара у којима је била снажна српска интелектуална елита, осјетљивијих на преиспитивање сложених нијанси живота и на додире са другим народима и културама, трасирани магистрални поетички токови и успостављани нови естетски критеријуми цјелокупне српске књижевности.

Литература

- Вученов, 1981: Димитрије Вученов, *Трагом епохе реализма*. Крушевац: Багдала.
- Деретић, 1997: Јован Деретић, *Поетика српске књижевности*. Београд: Филип Вишњић.
- Иванић, 1996: Душан Иванић, *Српски реализам*. Нови Сад: Матица српска.
- Максимовић, 2013: Горан Максимовић, *Заборављени књижевници*, Пале: Просвјета.
- Павић, 1983: Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Поповић, 1985: Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности – Романтизам I-II*, књига прва. Београд: Завод за уџбенике.
- Скерлић, 1997: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (Приредио: Јован Пејчић). Београд: Завод за уџбенике.
- Чурчић, 1971: Лазар Чурчић, „Новине сербске из царствујушчега града Вијене“, у: *Југословенски књижевни лексикон*. Нови Сад: Матица српска, с. 374-375.

Goran Maksimovic

MATERIAL AND SPIRITUAL CULTURE OF SERBS IN MULTI-ETHNIC COMMUNITIES AND/ OR PERIPHERAL AREAS

(Summary)

The paper analyzes the specific relationship between the periphery and the center of the new Serbian literature (18th and 19th century), which was due to historical circumstances and the fact that the majority of Serbian national area was part of another state (Ottoman Empire, Austro-Hungarian monarchy, Republic of Venice), and that it is only since the early 19th century began the process of liberation of the Serbian people and the constitution of the Serbian state, language and literature. Consequently, Serbian writers from peripheral parts of the Serbian people (Hercegovina, Bosnia, Dalmatia, Boka Kotorska, Slavonia, Banat and Macedonia), as well all those who are in these regions, but also in Serbia and Belgrade, went to school in Budapest, Vienna, Venice, Trieste, Paris, Prague, Bratislava, Timisoara, Kiev, Petersburg and Moscow, and have powerful influence on the constitution of the new Serbian literature (enlightenment, sentimentalism, romanticism, realism, modern).

Crucial in this role Dositej Obradović and Vuk Stefanović Karadžić and many other writers of the time (Zaharije Orfelin, Jovan Rajić, Pavle Solarić, Sima Milutinović Sarajlija, Milovan Vidaković, Jovan Sterija Popović, Petar Drugi Petrović Njegoš, Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj, Đura Jakšić, Laza Kostić, Simo Matavulj, Stevan Sremac). Effective influence on the periphery of what was happening in the center of the new Serbian constitution literature strongly manifested also in the process of liberation of the Serbian people and the constitution of the Serbian state during the 19th century. It is natural that because of this the center of Serbian literature moved in the middle of 19th century in Belgrade, the Serbian capital of the home country, but they are in a strong synergy continued to exist and other provincial centers of Serbian literature and culture (Novi Sad, Cetinje, Sarajevo, Mostar, Dubrovnik, Zadar, Banja Luka, Niš, Skopje), thus continuing to creatively enrich the relationship periphery and center in the new Serbian literature.

Key words: Serbian literature, Serbian culture, peripherals, center, poetics, style, literary history.